

Türkiye Türkçesi diyalektolojisinin başlatıcısı olarak Tadeusz Kowalski (1889-1948)*

Tadeusz Kowalski (1889-1948) as the initiator of Turkish dialectology

Marek Stachowski

Prof., Kraków/Poland,
Jagiellonian University

marek.stachowski@uj.edu.pl

orcid: 0000-0003-0813-9843

Çev.Hilal Oytun Altun

Doç. Dr., Kraków/Poland,
Jagiellonian University

hilal.altun@uj.edu.pl

orcid: 0000-0002-0667-8862

Atf Citation

Stachowski, M. (2024). Türkiye Türkçesi diyalektolojisinin başlatıcısı olarak Tadeusz Kowalski (1889-1948) [Tadeusz Kowalski (1889-1948) as the initiator of Turkish dialectology] (Çev.: Oytun-Altun, H.). *BABUR Research*, 3 (2), 167-177.

Gönderim Submitted

01.08.2024

Revizyon Revision

15.08.2024

Kabul Accepted

30.08.2024

Yayın Tarihi Publication Date

31.12.2024

Öz

Tadeusz Kowalski, Polonya'da Şarkiyat biliminin kurucusudur. Başlangıçta ağırlıklı olarak Arap şiiri ve kültürüyle ilgilenen Kowalski, ilerleyen yıllarda Türk dili bilimine yönelerek özellikle Anadolu ve Rumeli'deki Türkçe ağızları üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu makalede Kowalski'nin ilk diyalektoloji gezileri sunularak Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının temellerini nasıl ve ne zaman attığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: ağız araştırmaları, Türkiye Türkçesi, Anadolu ağızları, Rumeli, dil bilimi tarihi

Abstract

Tadeusz Kowalski was the founder of Oriental studies in Poland. Although initially interested mainly in Arabic poetry and culture, in the following years Kowalski directed his attention to Turkish linguistics, focusing particularly on the Turkish dialects in Anatolia and Rumelia. This article presents his first dialectological expeditions and tries to explain how and when T. Kowalski laid the foundations of Turkish dialectology.

Keywords: dialectology, Turkish, Anatolian dialects, Rumelia, history of linguistic

* Bu makale, Marek Stachowski tarafından Polonyalı dilbilimci ve ağız araştırmacısı Józef Kaş onuruna hazırlanan bir armağan kitapta yayımlanmak üzere kaleme alınmıştır ve hâlihazırda yayıma hazırlık aşamasındadır. Makalenin Türkçe çevirisi yapılırken Türk okuyucunun konuya dair ön bilgisinin Leh okuyucularından farklı olabileceği dikkate alınmış ve yazarın gözetiminde bazı düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır.

** Bu makalenin çevirisinden doğabilecek tüm telif hakkı ihlalleri ve diğer yasal sorumluluklar tamamen çevirmen(ler)in yükümlülüğündedir. *BABUR Research*, çeviri sürecinden kaynaklanabilecek herhangi bir yasal ihtilafta sorumlu tutulamaz. Çevirmen(ler), makale üzerinde gerçekleştirdiği çevirinin taraflar açısından telif hakkı ihlalleri yaratmadığını taahhüt eder.

1. İki Türk diyalektolojisi

Çağımızda Türk dillerinin ağızlarını konu alan ilk araştırmalar, aslında iki diyalektoloji alanıyla ilgili olan Türkiye Türkçesi üzerineydi. Osmanlılar, topraklarını genişleterek Selçuklular'ın ardından tüm Anadolu'yu tekrar fethetmekle kalmayıp, aynı zamanda „Rumeli” adını verdikleri, Balkan topraklarına da yayıldılar. Rumeli'nin kolonizasyonu onlarca yıl sürdü ve buraya Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, Türkçe'nin Anadolu'daki farklı ağızlarını konuşan topluluklar yerleşti. Böylece Rumeli topraklarında Anadolu'da mümkün olmayacak bir konfigürasyonla bir araya gelen Türk ağızları, birbirleriyle ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerindeki Türkçe dışındaki dillerle temas etmiş; bu temaslar neticesinde ses ve şekil bilgisi bakımından değişerek, Anadolu'daki ana ağızlarından bağımsız bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, günümüzde Rumeli Türk ağızları, Anadolu ağızlarının doğal bir uzantısı değildir ve hangi Rumeli ağzının hangi Anadolu ağzından türediğini belirleme imkânı yoktur (Stachowski 2023: 93-101).

Rumeli'de oluşan bu durum, Polonya'daki “nowe dialektu mieszane” (= yeni karışık ağızlar) meselesini de bir nebze andırır ama daha karmaşıktır. Burada bir parantez açarak kısaca bu konuya da değinecek olursak; Polonya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, daha eski dönemlerde kaybettiği bölgelerini (Polonya'nın batısı ve kısmen kuzeyi) Almanya'dan geri aldıktan sonra oraların Alman ahalisi Almanya'ya geri döndü. Aynı zamanda, eskiden Polonya'nın doğu parçası olan ve savaştan sonra Sovyet Rusyası'nda kalmış olan bölgelerde (bugünkü Ukrayna'nın ve Belarus'un batısı ile Litvanya'da) meskûn Lehler de, Polonya'nın batı ve kuzeybatısına göçüp “Ziemie Odzyskane” (= Geri kazanılmış topraklar) bölgelerine yerleştirildi. Çeşitli Doğu Leh ağızlarını (msl. Ukrayna ve Litvanya Leh ağızları) konuşanlar birdenbire batıda, aynı köy veya kasabada bir araya gelerek birbirlerini etkilediler. Böylece II. Dünya Savaşı'ndan önce var olmayan yeni ağız kompozisyonları ortaya çıktı. Bunlara “nowe dialektu mieszane” denmektedir.

Türkoloji'nin noktainazarından Türkçe'nin Rumeli ve Anadolu'daki ağızları, aslında ayrı araştırma sahalarıdır ve bu alanlarda çalışmak farklı dil hazırlıklarını gerektirir. Mesela, Doğu Rumeli lehçelerinde derinlemesine uzmanlaşmak için Bulgarca, Sırpça ve Rumence; Doğu Anadolu ağızları içinse Kürtçe, Ermenice ve Gürcüce bilmek gereklidir.

Türk ağız araştırmalarının temelinde doğal olarak Türk ağızlarına olan ilgi bulunuyordu. Komşu dillerin etkileri üzerine yapılan araştırmaların önemi ise çok daha sonra anlaşılmaya başlanmıştır. Ancak konunun burada üzerinde durmak istediğim başka bir yönü var: Her iki Türk diyalektoloji sahasının kuruluşunda da Tadeusz Kowalski'nin çalışmaları yer almıştır.

2. Şiir ve Diyalektoloji Arasında

Tadeusz Kowalski, Yakın Doğu araştırmaları (Arap, Türk ve Fars filolojileri) üzerine eğitimini Almanca konuşulan üniversitelerde (Viyana, Strazburg, Kiel) tamamlamış; 1915-1916 akademik yılında, yani I. Dünya Savaşı sırasında *docent prywatny* olarak Krakov'da ders vermeye başlamıştır (Dobosz 2013: 53). T. Kowalski için Jagiello Üniversitesi'nde „1 Temmuz 1919'dan itibaren geçerli olmak üzere” resmî olarak bir kürsü, yani Şarkiyat Profesörlüğü kadrosu açılmıştır (Reskrypt MWRiOP, Jagiello Üniversitesi Arşivi S II 619). Ancak maalesef, Üniversite'nin arşivinde 1919 yılından önce kendisinin hangi dersleri verdiğini gösteren bir belge bulunmamaktadır. Jagiello Üniversitesi'nde Doğu Filolojisi ana bilim dalı ise ancak 1921'de kurulmuştur (Dobosz 2013: 54-55, 57). Başlangıçta Kowalski'nin ilgisinin daha çok eski Arap şiiri ve divan edebiyatı, yani yüksek edebiyat üzerinde yoğunlaştığını biliyoruz. Jan Łoś tarafından yayınlanan «Pamiętniki janczara» [= “Yeniçerinin anıları”] adlı eserde geçen Türkçe sözcüklere dair açıklamalarını saymazsak (bkz. Zajaczkowski W. 1953: XVIII), Kowalski'nin 1914-1915 yıllarına ait ilk yayınları eski Arap şiiriyle ilgilidir.

T. Kowalski'nin araştırmalarının yeni bir istikamet kazanmasında I. Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar etken olmuştu. Krakov'da tedavi gören yaralılar arasında Türk askerler de vardı. Kowalski, bu fırsatı değerlendirdi ve Arapça konularını bir kenara bırakıp Krakov hastanesinde saha [!] çalışmaları yürütmeye başladı. Bursa dolaylarından gelen bir gençten, Çakıcı Efe ile ilgili çeşitli türküler derledi. Viyana'daki hastaneden elde ettiği malzemelerle de birleştirdiği bu derlemeleri, edebî ve kültürel açıdan yorumlayarak dile dair sınırlı notlarla yayınladı (Kowalski 1916-1918). İlgi alanında biraz beklenmedik bir değişiklik olmuştu: *Rocznik Orientalistyczny*'nin (Şarkiyat Yıllığı) 1914-1915 yıllarına ait ilk cildinin ilk sayısında eski Arap şiiri ve Arap yemekleri hakkında yazarken, aynı cildin ikinci sayısında çağdaş Türk halk edebiyatına geçmişti.

Çakıcı hakkında yazdığı makaleden bir yıl sonra, T. Kowalski, bu kez dil konularına önceki eserlerinden daha fazla yer ayırarak, Türk halk bilmeceleri derlemesini folklorik ve diyalektolojik yönden analiz ettiği bir broşür yayınladı (Kowalski 1919: 3-14). Dört sayfalık Fransızca özet hariç, tamamı Lehçe kaleme alınmış olan 77 sayfalık bu küçük broşürün, yurt dışında kayda değer bir ilgiyle karşılanmış olduğu Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İsveç, Bulgaristan ve Türkiye'de yayınlanan değerlendirmelerden açıkça görülebilmektedir (Zajaczkowski W. 1953: XIX).

¹ Prusya, Almanya ve 20. yy. başlarındaki Polonya gibi, üniversite sistemini Almanya modeliyle kuran ülkelerde bulunan *docent prywatny* (Alm. *Privatdozent*) unvanı, habilitasyonlarını (doçent doktor unvanı) almış ancak üniversitede bir kadrosu bulunmaksızın, yani maaş almadan veya maaşları, dersi alan öğrencilerden toplanan parayla ödenen araştırmacılara verilirdi. Ders verme iznine sahip olmak anlamına gelebilecek *Privatdozent* unvanı bugün Almanya'da, çok seyrek de olsa, hâlâ kullanılmaktadır, ancak öğrencilerden para toplanmaz; bu araştırmacılar ücretsiz olarak ders verirler.

3. Rumeli diyalektolojisinin başlangıcı (1922, 1926)

Kowalski'nin Krakov'da yayınladığı Türk halk şiirinin türleri hakkındaki kitap (1922), muhtemelen folkloristliğin dil bilimine baskın olduğu son yayınıdır. Ancak burada da çalışmanın odağı metinlerin içeriğinden ziyade biçimine kaymıştı. Çalışmanın yalnızca 1. bölümü yayınlandı; planlanan ya da belki de yazılmış olan 2. bölümü ise hiçbir zaman gün yüzüne çıkmadı.

Kitabın Türk diyalektolojisi açısından önemi, Tadeusz Kowalski'nin, Krakov'daki askerî hastanede bulunan yaralı Türk askerlerden birinin yazdığı şiirin üç satırını yayınlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Asker, şehri bizzat görmüş olmasına rağmen, şiirinde Krakov'u kendi gözlemleriyle değil klasik İslâm edebiyatının kalıplarıyla tasvir etmiştir (Kowalski 1922: 60; Stachowski 2023: 89). Ancak burada bu konuya daha fazla yer ayırmayacağız.

Meselenin bizim açımızdan dikkate değer yönü; söz konusu yaralı asker Makedonyalı bir Türk'tü ve T. Kowalski'nin 1922'de Krakov'da çıkan kitabına aldığı bu üç satırlık şiir parçası, Türkçe'nin ağızlarından birine - bugünkü Kuzey Makedonya ağızlarına- ait ilk yayınlanan malzeme oldu. Polonya dışında pek bilinmeyen bu durum aynı zamanda Rumeli-Makedon ağız araştırmalarının da başlangıcı anlamına geliyordu.

O dönemde hastanedeki askerlerden derlenen Makedonya ağzına ait malzemenin tamamını içeren çalışma yaygın olarak bilinmekte (Kowalski 1926) ve yayımlandığı 1926 yılı genellikle Rumeli diyalektolojisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, yayının uluslararası bilim camiası üzerindeki etkisi açısından doğru olmakla beraber; Makedonya Türkçesi'ne ait bir metnin ilk yayını 1922 yılına dayandığı için gerçeği yüzde yüz isabetle yansıtmamaktadır.

Elbette Kowalski'den önce de Balkan Türkleri'nin dil ve kültürlerine ilgi duyuluyordu. Ancak derlemeler, kayıt yeri belirtilmeden ve kaynak kişinin bireysel özellikleri (cinsiyet, yaş, diş yapısı, eğitimi vb.) hakkında bilgi verilmeden, profesyonellikten uzak bir şekilde derlenip yayınlanırdı. Atasözleri, şarkılar ve bilmeceleri içeren bu yayınlarda malzeme, folkloristliğin bakış açısıyla değerlendiriliyordu. T. Kowalski'nin çalışması, sağlam bir metodolojiye dayanan ve malzemeyi dil bakımından kapsamlı olarak inceleyen ilk yayındı, dolayısıyla Rumeli diyalektolojisinin tarihini 1926'dan başlatmak son derece yerindedir. Julius Németh (1956: 5) 30 yıl sonra yayınladığı dünyaca ünlü kitabında, bilimsel yöntemlere dayanan Türk diyalektolojisinin (Anadolu ağızlarıyla birlikte) Tadeusz Kowalski'nin çalışmalarıyla başladığını yazarken her açıdan haklıydı.²

² „Die methodische Bearbeitung der osmanisch-türkischen Dialektologie beginnt mit der Tätigkeit von Tadeusz Kowalski.” (Németh 1956: 5).

Böylece T. Kowalski'nin 1922 yılında monografisinde yer verdiği şiir parçası ve 1926 yılında yazdığı makalesiyle Rumeli diyalektolojisinin ilk adımları atılmış olmaktadır. Anadolu ağız araştırmaları ise henüz başlamamıştır.

4. Anadolu'ya ilk sefer (1923-1924)

T. Kowalski'nin, düzenli yayın yapmak için elverişli bir ortam olmayan savaş yıllarındaki araştırma ve yayınlarının kronolojisinde büyük bir karmaşa bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Arapça ve Türkoloji konularını bölgesel ve filolojik yönleriyle ele alan araştırmalardan oluşan çalışmaları arasında beklenmedik bir şekilde 1925 yılına ait İzmir yöresi ağızla yazılmış beş kısa öyküyü içeren bir yayımla karşılaşılıyor. Ancak bunlar 1917 yılına, yani saha gezilerinden önce derlenmiş malzemelere dayanmaktadır. O dönemde çalışmalarına henüz tematik anlamda bir istikamet belirlememiş olduğunu göstermesi bakımından T. Kowalski'nin bibliyografyasına değinmekte fayda var. 1920'li yıllarda yazdıkları arasında, Müslüman halklarda jest ve mimikler; Arap kroniklerine göre Haçlı Seferleri; Türkiye'deki reformlar ve Polonya-Türkiye ilişkileri; Arap batıl inançlarında burun ve hapşırma; Afganistan; Tatarca bir yarlık gibi pek çok farklı konu bulunuyordu. Bunlar arasında birdenbire çıkan, folklor malzemesinin üstünkörü yorumlarla basit bir şekilde sunulduğu, dil bilimi yönünden sınırlı tek bir makale, ağız malzemeleri içerse de, bir öncülü veya devamı da olmadığından, ağız araştırmaları için ciddi bir başlangıç sayılamaz.

Ancak yine de 1920'lerde T. Kowalski'nin ilgi alanında bir şeyler değişti. On yıllık süreçte yaptığı çalışmalar belli bir başlık altında toplanamasa da yıllar geçtikçe Arapça'ya dair yazılarının azaldığı ve daha ziyade çağdaş Türkiye'ye odaklandığı görülmektedir. Artık T. Kowalski, meyvelerini 1930'ların başında verecek olarak saha çalışmalarına başlamıştır.

Kowalski İstanbul'a doğru yola çıktığında yıl 1923'tü. Türk tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan 1923 yılı, ay ay belirtilemeksizin konuşulamaz. Tadeusz Kowalski, 12 Eylül 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'na gelir ve 82 gün boyunca başkent İstanbul'da kalır (Dziurzyńska 1999: 30).³ Türkiye'den ayrıldığında ise, İstanbul artık başkent değildir ve İmparatorluk da sona ermiştir. Ankara 13 Ekim'de, yani Kowalski'nin gelişinden bir ay sonra başkent olmuştur ve 29 Ekim'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.⁴ Bu değişikliklere bizzat tanık olan genç bilim adamı, doğal olarak bir süre siyaset, reformlar ve Polonya ile Türkiye arasındaki gelecekteki ilişkiler konularına ilgi duydu. Nihayeten, bölgesel çalışmalarını kaydetmek için kullanacağı notlarla dolu defterlerini de

³ Seferin tamamı 12 Eylül 1923'ten 27 Ocak 1924'e kadar 138 gün sürmüştür. Ashında bu gezi, ilk bölümü Balkan topraklarını (tesadüf eseri olarak Rumeli'yi), yani Dobruca, Doğu Bulgaristan ve Doğu Trakya'yı kapsayan bir seferin ikinci kısmı olarak planlanmıştı. Seferin organizatörü, T. Kowalski'yi (muhtemelen Türkçe bildiği için) keşif gezisinin ikinci kısmına davet eden coğrafyacı Ludomir Sawicki idi. Ciddi bir araba arızası sebebiyle belli bir yerde mecburen uzun süreli konaklanmış olduğu için, Kowalski'nin birinci sefere de katılımı, Rumeli diyalektolojisinin gelişmesi açısından bir kazanım olabilirdi (Sawicki 1928: 1-2).

⁴ Osmanlı başkentinin adı Mart 1930'da resmen *İstanbul* olarak değiştirildi. 1876 Anayasası'nda da şehir *İstanbul* olarak anılmakla beraber; o dönemde *Konstantiniyye* ismi Osmanlı'da hâlâ yaygın olarak kullanılıyordu.

(bazıları Polonya Bilimler Akademisi ve Krakov'daki Polonya Sanat ve Bilim Akademisi Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir) olarak Anadolu'ya doğru yola çıktı. Neticede de Anadolu'da yaptığı yolculuklar ve Anadolu halkıyla teması, dikkatini bu kez etnografya ve ağızlara odaklamasına sebep olmuş olmalı.

İlk keşif gezisinde Anadolu'nun içlerine çok fazla ilerlemeden Ankara, Tuz Gölü ve Konya'ya ulaştı. Dil çalışması merkez ağızlarıyla sınırlı olacaktı. „Trenle seyahat ettiğinden, yalnızca savaş sonrası göçler nedeniyle karışık bir nüfusun yaşadığı daha büyük kent merkezlerini ziyaret edebiliyordu. Sistematik ağız araştırmaları yürütebilmek için ise, tercihen yerel bir rehberin yardımıyla at veya arabayla ulaşılabilen köylerde kalmak gerekiyordu. Kowalski'nin imkânları böyle bir seyahat biçimini karşılayamazdı [...]” (Dziurzyńska 1999: 34). Yine de, bu gezi Anadolu'daki ilk etnografik ve diyalektolojik saha araştırmasıydı.

O andan itibaren hayatı boyunca Kowalski'nin filolog yönü ile dil bilimci yönü rekabet içinde olacaktı. Ve bugün esasen Kowalski'nin dil alanındaki başarılarını takdir ediyor olsak da, aslında hiçbir zaman filolojiyi bırakmadı. Vefatından sonra yayınlanan son çalışmaları edebiyat konularına dair üç kitaptır (Kowalski 1950, 1952, 1953). Tadeusz Kowalski, çalışma alanları arasında şahsi ilgilerine göre bir bölümlenme yapmıştı: „Arapça araştırmalarında, Mickiewicz döneminin Romantiklerine (S. de Sacy vd.) yaklaşarak geleneksel, klasik *filoloji* istikametini benimsiyor; Fars dili ve edebiyatı alanında ağırlıklı olarak *edebiyat ve tarih* konularına eğiliyor; Türkoloji çalışmalarında ise *dil bilimi ve diyalektolojiye* yöneliyordu.” (Zajączkowski A. 1953: XV). Ancak bugün onun kendisini öncelikle bir Türkolog olarak gördüğüne dair kanıtlarımız var (Stachowski 2018).

Özetle, Tadeusz Kowalski'nin bu amaçla özel olarak düzenlediği bir keşif gezisiyle Anadolu'ya doğru yola çıktığı 1923 yılını Anadolu saha araştırmalarının başlangıcı saymak gerekir.

5. Anadolu'ya ikinci sefer (1927)

İkinci geziye üç kişi katıldı: Bir coğrafyacı (Ludomir Sawicki, Krakov), bir jeolog (Bohdan Świdorski, Varşova) ve bir Türkolog (Tadeusz Kowalski, Krakov). Arabayla⁵ seyahat ettiler ve 68 günlük sürede (13 Ağustos - 19 Ekim 1927) İstanbul - Samsun - Sivas - Kayseri - Konya – İstanbul güzergâhını katettiler. Böylece T. Kowalski'nin bizzat ağız malzemesi topladığı en kuzey (Samsun) ve en doğu (Sivas) noktalara ulaşıldı. Araba

⁵ Adı geçen araç bildiğimiz arabalardan değildi. „İki dünya savaşı arasında Polonya'da, büyük ölçekli bir keşif gezileri girişiminin geliştirilmeye başlandığı tek coğrafya enstitüsü Krakov'daydı. Kurucusu ve organizatörü L. Sawicki, keşif gezilerini en başından itibaren disiplinler arası bir konseptle oluşturdu. Gezilerde kullanılacak aracı kendisi tasarladı ve Paris'te (1926) Renault fabrikasında inşa edilmesine bizzat nezaret etti. „Orbis” adını verdiği aracı Paris'ten Krakov'a da kendisi sürerek getirdikten sonra gezi hazırlıklarını başlattı. (Jackowski, Soljan [tarihsiz] – Boğaz'dan geçerken çekilen fotoğraftaki soldan ikinci kişi büyük olasılıkla T. Kowalski'dir; „Orbis” de fotoğraflarda ve Majkowska 1999'da bulunan 16 no'lu illüstrasyonda görülebilir). Radyo röportajında T. Kowalski aracı: „Büyük yolculuk vasıtamız Orbis, binek aracından ziyade Krakov ve Wieliczka arasında sefer yapan otobüslere benziyordu” sözleriyle tasvir etmişti (Filipowska 2021: 160-161).

zaman zaman arızalansa da karayolunda yolculuk, demiryolu hatlarından uzaktaki köy ve yerleşim yerlerine ulaşmayı sağlıyordu. Dolayısıyla Kowalski, bu kez daha sistemli ve planlı bir yöntemle malzeme derleme imkânına kavuştu⁶ ve Anadolu'da toplam yaklaşık 100 topografik noktadan veri topladı (Dziurzyńska 1999: 37).

Geziye ilişkin rapor, yayınlanmak üzere 1927'de teslim edilmişse de oldukça geç bir tarihte, ancak iki yıl sonra basıldı (Kowalski 1929). Öte yandan T. Kowalski, 1927 yılının sonlarında radyoda Türkiye seferi hakkında üç bölümlük bir röportaj yayınlamıştır (Filipowska 2021: 156; çalışmada yazılı raporla radyo programının tipolojik karşılaştırması mevcuttur).

Sonuç olarak bu gezide derlenen ağız malzemesi birkaç yıl içinde yayınlanacak olan makalede işlenerek alanda çığır açan bir araştırma niteliği kazanmıştır. (bkz. § 7)

6. Rumeli'ye ilk sefer (1929)

T. Kowalski'nin neden Anadolu gezilerine ara verip Rumeli'de saha araştırmasına başlamaya karar verdiğini bilmiyoruz. Her hâlükârda, 1929'da özellikle Rusçuk kasabası civarında ve Bulgar-Romanya sınırının doğu kısmındaki Deliorman (~ Deli Orman) bölgesinde yerli Türkler'in ağızları üzerine araştırma yapmak üzere Kuzeydoğu Bulgaristan'a gitti. Bu gezi, 7 Eylül- 30 Eylül 1929 tarihleri arasında süren nispeten kısa bir seferdi.

Bulgaristan'daki araştırmalar, T. Kowalski'nin Gagavuz milletinin ve dilinin üç katmanı hakkında, zamanı için oldukça yenilikçi bir tez ortaya koyduğu yayının da temelini oluşturdu (Kowalski 1933; bu konuda bir polemik için: Stachowski 2023a). T. Kowalski'nin ilk defa 1931 yılında Leiden'de düzenlenen 18. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'nde sunduğu bir bildiriyle bilim dünyasına sunduğu tezi, iki yıl sonra da adı geçen bildirinin genişletilmiş versiyonunu kitapçık hâlinde yayınlanması ve akabinde Ö.F. Akün tarafından Türkçeye çevrilmesiyle büyük bir rağbet kazandı (Budu 2021: 190).

Doğu Rumeli diyalektolojisinin başlangıcı olan Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları hakkındaki bilgilerin tanzimi ve Gagavuz dilinin kökenine dair bir tez oluşturabilmek, Sofya'da mecburen geçirilen üç günü saymazsak toplam üç hafta sürmüş bir gezi için son derece kalıcı sonuçlardır (Dziurzyńska 1999: 41-42).

Özetle, Makedonya'nın Türk bölgesi Batı Rumeli ağızları olarak adlandırılırken, Bulgaristan Türk ağızları ise Doğu Rumeli grubunu oluşturur. 1922 ve 1926 yıllarında batıda, 1929'da ise doğuda olmak üzere her iki grupta da ağız araştırmalarını Tadeusz Kowalski başlatmıştır.

⁶ Daha kapsamlı diyalektolojik araştırmalar yapması için bir fırsat olarak değerlendirdiği bu durum, seferin araba arızası sebebiyle iki kez birkaç günlüğüne kesintiye uğradığı Sivas dolaylarında gerçekleşti (Sawicki 1928: 13; Filipowska 2021: 157, 159).

7. Anadolu diyalektolojisi alanında yayınların başlaması (1931)

Anadolu'ya düzenlenen ikinci seferde (1927) derlenen malzeme ciddi araştırmaların yolunu açacak yeterliliğe sahiptiyse de, çalışmanın yarattığı etki yalnızca seferin kendisiyle değil, aynı zamanda bu materyallerin yayınlanmasıyla da bağlantılıdır. Yayının yılı 1931'di.

Tabii evvelden de konuya dair bir miktar çalışma bulunuyordu, ancak bunlar genellikle derleme metinlerin basımları ya da bir yerel dilin bölük pörçük tasvirlerinden ibaretti. Söz konusu çalışmalar genellikle metodolojik tutarlılık açısından oldukça yetersiz olduklarından, J. Németh'in yukarıda değindiğimiz tespiti, Avrupa'daki yaygın kabulü yansıtmaktadır.

1931'de yayınlanan iki makaleden (Kowalski 1931, 1931a) özellikle *Osmanisch-türkische Dialekte* adlı kısa başlıklı çalışma, önemli bir ses getirdi. Makalenin, araştırma alanına etkisinde iki faktör belirleyici oldu: Yayının niteliği ve yeri.

Söz konusu çalışmanın hususiyetini değerlendirirken, kapsamlı ve toparlayıcı niteliği ile incelenen malzemeye büyük oranda birinci elden hâkimiyeti göz önünde tutuyorum. T. Kowalski, çalışmasına hem Anadolu hem de Rumeli ağızlarını dâhil etti. Türkoloji alanında ağız araştırmalarına dair o zamana kadar yapılmış mahdut sayıda yayında yer alan bilgileri, kendisinin daha önce derlediği ama henüz yayınlamadığı saha materyaliyle ustaca birleştirdi. Mevcut bilgilerin bir sentezini yapan ve aynı zamanda da yeni ağız malzemesini değerlendiren bir çalışmaydı. Böyle bir sunum doğal olarak ağızlar hakkında bir ilgi ve bilgi oluşmasını sağladı. Çalışmanın etkisini daha da arttıran ikinci faktör yayınladığı yerdirdi. Zira makale, o dönemde Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanan, pek muteber *İslam Ansiklopedisi*'nde çıkmıştı.

Açıkladığımız iki özelliği bir arada taşıyor ve çalışmanın büyük oranda bizzat derlediği saha malzemesine dayanıyor olması, T. Kowalski'nin 1927–1931 yılları arasında metodolojik bir tutarlılıkla Anadolu ve genel Türkiye Türkçesi (Anadolu ve Rumeli'yi ayırt ederek) diyalektolojisini kurduğunu ifade etmemize olanak sağlamaktadır.

Türk ağız araştırmalarının başlangıç aşamalarının zaman çizelgesi şu şekildedir:

1922, 1926	Batı Rumeli diyalektolojisinin başlangıcı
1923	Anadolu'da saha araştırmalarının başlangıcı
1929	Doğu Rumeli diyalektolojisinin başlangıcı
1931	Anadolu diyalektolojisi alanında uzmanlaşmış yayınların başlaması

8. Diğer diyalektolojik seferler

Türk diyalektolojisi kapsamına girmeyen Karaimlere yönelik seferler hariç tutulursa Tadeusz Kowalski'nin diyalektolojik seferlerinin takvimi şöyledir:

1923-24	Anadolu	
1927	Anadolu	
1929		Rumeli (Bulgaristan)
1936	Anadolu	
1937		Rumeli (Romanya)

Başlangıç kapsamında değerlendiremeyeceğinden Kowalski'nin son iki keşif gezisine burada girmiyorum.

Mamafih çözülmesi gereken bir düğüme de değinmek isterim. Kazimierz Nitsch (1948 = 1960: 300), T. Kowalski'nin vefatından sonra yazdığı ölüm ilanında, son Türkiye seyahatinin Eylül ve Kasım 1947 arasında gerçekleştiğinden bahsediyor. Bir yandan Tadeusz Kowalski'yi yakından ve uzun süredir tanıyan K. Nitsch'in bir hata yapmış olması ihtimali çok düşük, diğer yandan başka bir yerde böyle bir keşif gezisine dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Mevcut biyografik maddelerde (Kowalski'nin Türkçe yaşam öyküsü ve eserlerinin listesi için bkz. Budu 2021) ve T. Kowalski'nin çocuklarının anılarında söz konusu seyahatin bahsi geçmiyor (Kowalski K. 1999; Kowalska-Lewicka 1999). T. Kowalski'nin özgeçmişine dair veriler, kendisinin 2. Dünya Savaşı sonrasında bir keşif gezisine katılmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir. Toplama kampında kalışı ve savaştan sonraki olaylar hakkında da daha önce yeterince bilgi verilmişti (Türkler'in Kowalski'yi toplama kampından çıkarıp İstanbul'a getirme çabaları üzerine bkz. Stachowski 1998. Adı geçen çalışmanın 226-228. sayfalarında T. Kowalski ile İstanbul Üniversitesi arasında yapılan Türkçe "Mukavelename"nin orijinal metni verilmistir). Yalnız bu süre zarfında sağlığının önemli ölçüde kötüleştiğini biliyoruz. Tadeusz Kowalski 5 Mayıs 1948'de bağırsak kanserinden öldü (Kowalski K. 1999: 66). Bu, öyle aniden başlayan, çabuk öldüren bir hastalık olmadığından, T. Kowalski'nin ölümünden yarım yıl önce Türkiye'de saha araştırması yürütmüş ve gezinin iki üç ay sürmüş olacağına da inanmak zor (K. Nitsch gün olarak tarih vermiyor). Ayrıca o zamanki yetkililerin böyle bir keşif gezisini finanse edecek parayı bulmaları da pek olası değil. Yani acaba K. Nitsch yanılıyor olabilir mi?

Kaynakça

- Bandtkie, J.S. (1821). *Wiadomości o języku polskim w Szląsku i o polskich Szlązakach*, Wrocław.
- Budu, M. (2021). Polonya Türkolojisinde Tadeusz Kowalski'nin yeri ve Türk dili üzerine incelemeleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 184-201.
- Dobosz, K. (2013). Szkice z dziejów orientalistyki w okresie miğdzywojennym ze szczególnym uwzględnieniem postaci Tadeusza Kowalskiego. Kraków [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi].
- Dziurzyńska, E. (1999). Podróże naukowe Tadeusza Kowalskiego w świetle materiałów archiwalnych. In: R. Majkowska (Ed.), *Tadeusz Kowalski 1889-1948*. Kraków, 29-53.
- Filipowska, S. (2021). Radiowy reportaż z podróży profesora Tadeusza Kowalskiego do Turcji w 1927 roku. *Perspektywy kultury*, 35/4, 153-166.
- Gruszecka-Nitschowa, A. (1977). *Całe życie nad przyrodą mowy polskiej. Kazimierz Nitsch i jego prace*. Kraków.
- İğci, A. (2019). *Karadağ Türk ağzı*. Ankara.
- İğci, A. (2021). Karadağ topraklarında Türkçe ve Karadağlıca ağzlarının etkileşimi. V. *Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı bildirileri*. Ankara, 483-534.
- Jackowski, A., Sołjan I. [tarihsiz], Zarys historii geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim. 12: Akcja ekspedycyjna [http://denali.geo.uj.edu.pl/opracowania/historia/12_akcja_espacyjna.htm] [Erişim tarihi: 05.07.2023]
- Kowalska-Lewicka, A. (1999). Tadeusz Kowalski w oczach córki. In: R. Majkowska (Ed.), *Tadeusz Kowalski 1889-1948*. Kraków, 67-78.
- Kowalski, K. (1999). Tadeusz Kowalski – oczami syna. In: R. Majkowska (Ed.), *Tadeusz Kowalski 1889-1948*. Kraków, 63-66.
- Kowalski, T. (1916-1918). Piosenki ludowe anatolskie o rozbójniku Czakydżym. *Rocznik Orientalistyczny*, 1/2, 334-355.
- Kowalski, T. (1919). *Zagadki ludowe tureckie*. Kraków.
- Kowalski, T. (1922). *Ze studjów nad formą poezji ludów tureckich*, tom I. Kraków.
- Kowalski, T. (1925). Cinq récits de Günei (Vilayet de Smyrne). *Rocznik Orientalistyczny*, 2 (1919-1924, basım 1925), 204-212.
- Kowalski, T. (1926). Osmanisch-türkische Volkslieder aus Mazedonien. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 33, 166-231.
- Kowalski, T. (1929). Podróż naukowa polska do Azji Mniejszej. *Rocznik Orientalistyczny*, 5 (1927), 240-245.
- Kowalski, T. (1931). Osmanisch-türkische Dialekte. In: M.Th. Houtsma et al. (Ed.), *Enzyklopädie des Islām* 4, 991-1011.
- Kowalski, T. (1931a). Einige Probleme der osmanisch-türkischen Dialektforschung.

Rocznik Orientalistyczny, 7, 264-280.

Kowalski, T. (1933). *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*. Kraków.

Kowalski, T. (1950). *Le dīwān de Kaʿb ibn Zuhair. Edition critique*. Kraków.

Kowalski, T. (1952). *Studia nad Šāh-nāme, tom I*. Kraków.

Kowalski, T. (1953). *Studia nad Šāh-nāme, tom II*. Kraków.

Majkowska, R., (Ed.) (1999). *Tadeusz Kowalski 1889-1948*, Kraków.

Mollova, M. (2003). *Doğu Rodop Türk ağızlarının sözlüğü – Dictionnaire dialectologique du Turc du Rhodope de l'Est – turc-français*. Ankara.

Németh, J. (1956). *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofia.

Nitsch, K. (1948). Tadeusz Kowalski (21.VI.1889–5.V.1948). *Dziennik Polski IV*, 138, 4 [Nitsch 1960: 296-302].

Nitsch, K. (1960). *Ze wspomnień językoznawcy*. Kraków.

Sawicki, L. (1928). *Wyprawa »Orbisu« do Azji Mniejszej 1927. Sprawozdanie tymczasowe*. Kraków.

Stachowski, M. (1998). Kowalski, Caferoğlu und die Universität Stambul. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8, 211-228.

Stachowski, M. (2018). Nieznany wiersz okolicznościowy orientalisty Tadeusza Kowalskiego. *LingVaria* 13/1, 219-223.

Stachowski, M. (2019). The Turkic languages and Persian to c. 1700. In: J. Considine (Ed.), *The Cambridge World History of Lexicography*. Cambridge, s. 223-246.

Stachowski, M. (2023). *Podstawy turkologii dla bałkanistów*. Kraków.

Stachowski, M. (2023a). Gagavuzcanın üç tabakası sorunu. In: Ö. Ayazlı vd. (Ed.), *Bilge Biliglig Bahşı Bitigi* [Armağan M. Ölmez]. Çanakkale, 571-577.

Zajączkowski, A. (1953). Tadeusz Kowalski i jego prace orientalistyczne (21.VI.1889–5.V.1948). *Rocznik Orientalistyczny*, 17, IX-XVI.

Zajączkowski, W. (1953). Bibliografia Tadeusza Kowalskiego. *Rocznik Orientalistyczny*, 17, XVII-XXXVI.